

RADO JAN
Z E M L J A N K A

Nizko sijejo zvezde to noč. Skoraj bi jih zgrabil z rokami. Kakor da jezdijo nad drevesi in se sprevešajo za gore. Tiho je, le ledeno mrzli potok žubori spodaj v grapi. Tišino razjeda mraz, ki kruli v kosteh. Skoraj bo jutro. On ve, da bo mraz pritisnil še huje; kakor jekleni nož se bo zagrizel v meso in mozeg. Ave maris stella je izginila z neba. Stoletja ni v tem gozdu nihče zmotil tišine noči. Ljudje so se ob večerih stisnili okrog peči, si pripovedovali zgodbe iz turških in rokovnjaških časov. Zdaj se strahoma pogovarjajo o apokaliptičnih jezdecih, ki se vsako noč peljejo po dolini navzgor in kmalu nato spet navzdol. Šele ko se hrup motorjev poleže, zaspe in v grozljivih sanjah čakajo jutra. Živina muka sredi noči kot v pasjih dneh, ko zmanjka vode in jo muči neutesljiva žeja. In v teh svinčeno mrzlih nočeh se v grapi nad potokom stiska gruča ljudi, ki so prišli sem pozno jeseni, takrat ko gresta jež in lisica v brlog. V gozdu živita tako družno divjad in človek. Lovci preganjajo oboje: človeka in divjad in tako strašnih lovcev še ni bilo v tem kraju, čeprav ga je nekdo krstil za Pasje brdo.

Neosute smreke ostro štrle v nebo kot bajoneti stražarjev, ki se menjavajo na mestu, od koder je videti naokrog v grapo in še naprej v dolino, kamor izginjata grapa in potok. Stražarji preletavajo z očmi sokolov sotesko in dolino pred seboj. Skrbno prisluškujejo melodiji potoka, da se v enolično žuborenje ne bi prikradel kak nepoznan šumot. Nocojšnji večer so vsi doma. Zato stražar ve, da bo prišlek nepoklican gost.

— Čudno je, zakaj smo se zabili v ta kraj, premišljujejo drug za drugim tam gori. Bolje je, če hodiš iz grape v grapo in iz hriba v hrib, kot da čepiš na enem samem mestu, pa naj bo še tako skrit. Ni ga kraja, da ga ne bi znabiti oplazila izdaja, govore med seboj. Toda nihče ne pove tega naglas, ker je vendarle lepo v tem brlogu, kjer poslušáš prasketanje ognja, kjer diši po smoli in deževnica škreblija po čadastih deskah.

Zarana se je čez jasnino nenadoma zgrnila megla. Najprej le bel oblaček, ki se vse bolj in bolj veča, tako da si stražarja ob izmeni že lahko zaupata spremembo: jasnina se je spremenila v meglo in zalila dolino v pahljačasto jezero, nad katerim plovejo kot izgubljene misli sive meglice. Meglice plavajo vse gor do smrek in sivina že pronica skozi luknjo bivaka med pograde. Oni na pogradih začno pokašljevati in s kašljem odganjati sanje, ki jih je bila prejšnji večer prizgala mesečina. Na odprtem ognjišču dogorevajo debela polena in čadasta črnina se vso noč bori z ognjem. Fantje po vrnitvi s straže radi opazujejo ta boj med črnim in rdečim. Črni čad jih spominja na tisto starodavno hudo, na temo in strah. Goreči ali tleči ogenj na dobro v človeku in v njih.

Zemljanka je podobna majhni ladji. Ljudje v njej se stiskajo drug k drugemu kot živina v stajah in se grejejo s toplino dihov, ki so včasih tudi vzdihli.

— *Tako nekako sem si predstavljal žive božične jaslice, pomisli Iztok, ko se vrne v bivak. Samo osla nimamo. Marija je prišla sinoči med nas in takoj ob prihodu, čeprav svetnica, povzročila veliko jeze, morda tudi zavisti. Bolje bi bilo, da je ostala spodaj. Zdaj je v četi nemir. Nemir, ki ga lahko prinese samo ženska.*

Stegne se z roko na polico. Tam je nekdo pustil skorjo kruha.

— *Takole ponoči je dobra takale skorja, misli in jo grize z belimi zobmi. Spet razpiha ogenj, da se je zasvetilo po vsej jami in Iztokov obraz zažari v napol svetniškem sijju. Ognje je imel zelo rad. Vsako jesen, ko so pospravili krompir, je zakuril krompirjevko in si spekel krompir. In bolj ko je grizel skorjo, čudovitejši slad se je razlil v ustih.*

— *Krompirja spečem, se je domislil, tako bom laže počakal jutra. Menda se ne bom preveč prekršil zoper naš komunizem.*

Stopil je k vreči, prislonjeni k ognjišču, in izbral nekaj krompirjev, pobrskal po žerjavici in potaknil krompirje v črne kotanje. Na mizi je še vedno ležal Leninov Imperializem.

— *Učena knjiga s povsem preprostimi resnicami, ki pa jih naš komisar ne zna povedati enostavno. Zanj, za Iztoka je bil imperializem: boben pred hišo, selitev v staro, napol porušeno bajto, v glad in bedo. Še zdaj se spominja, kako je mrzilo, ko so se selili. On in njegov brat sta nosila v jerbasu vso mogočo ropotijo in komaj dohajala voz, na katerem sta sedela še dva brata. Pa so se selili v novo hišo in tudi to je pobral imperializem. Oče ni zmožal plačati posojila, prišli so upniki in imperializem se je vselil v hišo. Tako jim bo povedal jutri, ko bodo spet govorili o teh rečeh. Potem bo vsakemu jasno. Ali pa:*

— *Imperializem je tisto, kar se vsako noč vozi v čeladah po dolini. Oboje pa je povezano med seboj. Upniki so spustili imperializem v našo skupno hišo in sedaj smo tu, da se spopademo med seboj, kot se spopadata ogenj in čadasta črnina na ognjišču.*

Jeseni devetnajststodvainštiridesetega, ko vojne nikakor ni bilo konec, čeprav bi se morala po napovedi že sedemkrat po tri mesece prej končati, je poveljnik Božo pripeljal sem v ta kraj fante, da so začeli kopati zemljanko. Tod pozna vsako ped in ve, kako bo zabrisal sledi. Po potoku bodo hodili z glavne poti do bivaka. Tako bodo prebili zimo in znova začeli spomladi. Brž ko bi se pokazali zunaj, bi jih sled izdala. Tako pa so dan porabili za učenje, noč pa je bila namenjena obiskom po okoliških kmetijah. Kmetje so se jih še vedno bali — pa ne njih samih, bali so se za grunte, hleve in hiše, ki bi jih Nemci požgali, brž ko bi izvedeli, da je kdo dal partizanu kos kruha. Božo je nekoč služil spodaj pri kmetu v grapi. In tu je poznal vsako smreko.

— *Najlaže se bomo prebijali na ta način, je govoril vsak dan znova, ker so bili nekateri mnenja, da bi bilo bolje oditi drugam. In tudi zmeraj znova se je pokazalo, da pravzaprav ne morejo nikamor v tej zimi. Če pa je že tako, je najbolje, da so kar tu. Kdo pa lahko trdi, da bodo drugod varnejši? Tako je ostalo pri starem.*

Medtem ko se je žerjavica že spopadla s krompirjem, je Iztok spet pre-mišljeval o vsem po vrsti. On, ki so ga bili namenili za teologa, saj so ga zato poslali v škofijsko gimnazijo, se je znašel, da še sam ne ve kako, v političnem tečaju podzemeljske vojske. Gleda in strmi v ljudi na pogradih, kakor se naslanjajo na nahrbtnike, strme drug v drugega. In vsak izmed njih ima svoj zakaj za svoj zato, da je tu in prav tu.

— *Spominjajo na spanje učencev, le da jaz nisem gospod, ki jih prihaja buditi... Premalo sem se boril zato, da bi odšli ven iz te grape. Moral bi biti*

odločnejši. Hudiča, ali ni to tisto, kar me tepe? Tudi tistemu Švabu, ki mi je poleti enainštiridesetega, devetnajstletnemu, primazal zaradi rdečega nageljna zaušnico, bi moral vrniti, pa nisem. Čeprav sem občutil, da je v meni moč tisočarih pušk. Najvažnejše je dejanje . . . Potem me zdaj ne bi bilo več tu. Vsakdo, ki kaj stori, se pogubi . . . Nekaterim gre vse od rok, meni se vse pofiši. Še začnem ne, že končam. Edino, kar sem naredil zares prav, je to, da sem se odpravil sem gor v ta katakombski svet, tako vsaj vem, kaj je krščanstvo, čeprav Vera noče, da bi bil on, intelektualec, med rdečimi. Tako je sicer govorila njena mati, a ona ji je natihem pritrjevala.

Takrat, ko je odhajal, mu ni dala nageljna, ker je želela, da ne bi odšel iz teh krajev in ji je to velevala njena ženskost.

Sede pri ognjišču, čuti, kako pronica megla v zemljanko in z njo tesnoba hkrati.

— Zakaj ta čudna stiska, ki človeka davi, da ne more zaspati? Ko bi bil vsaj Dabo buden, da bi z bučnim dovtipom pregnal ta čudni vzduh!

Že nekaj dni sem ima tak občutek. Tesnoba poje v vsem vesolju.

— A, ti si, zakaj pa ne greš spat?

— Krompir pečem, lačen sem.

— Tudi jaz sem lačen. Lakota me je prebudila.

— Počakaj, dobiš ga!

Iztok je pobrskal po žerjavici in začel pobirati krompir. Španec, tako so imenovali komisarja, je zlezal s pograda in prisedel k ognjišču. Mane si oči.

— Dabo je zunaj. Vsak čas bo menjava. Poklical bom Poldeta in grem spat.

— Ne, ne, le ostani zdaj, ko si že pokonci. Človek laže prebije, če ni sam. Jesta krompir in mislita vsak zase:

— Ko bi bilo še kaj mesa.

Toda mesa ni. Še za sok bi bilo boljše, če bi ga jedli s šilom, bi vsaj kaj ostalo v skledi.

— Veš kaj, Iztok, danes zvečer odrinemo. Tu nimamo več kaj početi.

— Poglej ga, zdaj je spregledal!

— Mislil sem o vsem, kar si mi oporekal in ti dam prav. Izmučeni smo, pa mi je samo za hip malce popustila volja.

— Tudi ti si zaprl veke, misli Iztok.

— Tudi jaz sem samo človek.

— Kaj ga sedaj pravzaprav žene od tod, strah ali kaj drugega? Kako, da si se zdaj nenadoma odloči?

— Ti že še kdaj povem, zakaj. Odločil sem se. In škoda, da se nismo odpravili že včeraj. Zdaj bi že bili tam, na novem. Potem bi nas spet razjedalo, zakaj smo tam in ne tu, a vendar bi bilo boljše, če bi bili tam.

Španec se je zagledal v žerjavico in dolgo ni rekel nič.

Tja do srede prejšnjega desetletja je služil tam spodaj v grapi. Pri hiši ga je bolj držala bližina domače hčere kot konji in krave ali tistih sto dinarjev, ki mu jih je dal stari ob mesecu. Spravljaj je tistih sto in sto in upal, da se jih bo nabralo tisoč pa še tisoč in da mu bo stari dal hčer in bajto tam spodaj. Toda ko je bil gospodarja nekoč pobaral, če bi mu prodal bajto, ta ni hotel nič slišati o tem.

— Bajta bo Tonina, je dejal.

In s tem je tudi povedal, da Tona ne bo nikoli njegova. Tako mu je dejal v nedeljo, ko sta šla skupaj tisti del poti spodaj po grapi, počakal ga je tam pri hlodih in se naredil, kot da počiva. Hlodi so še danes tam spodaj, on pa je potem, ko mu je stari povedal, da ne bo nič, odšel od hiše...

— Dolga je ta povest. Danes ne utegnem, da bi ti to pravil. Ko bova na varnem, ti bom povedal.

Zdaj je bilo preveč boleče.

Noč je tako hitro minevala. Ob njunem govorjenju so se fantje drug za drugim začeli prebujati.

— Hudiča, lahko bi dala mir. Kadar človek spi, vsaj lahko pozabi na vse, kar ga žre.

— Kaj pa je tisto, kar te žre? pomenljivo zastavi Španec.

— Ni da bi govoril, še zlasti pa ne s teboj, ki misliš samo na Švabe in komaj čakaš, da se srečamo z njimi, kot da bi bili tebi osebno naredili neko krivico.

Španec:

— Meni osebno — tudi, če hočeš, tudi meni osebno. Ti se biješ leto dni, za mano je tega, da že ne znam šteti in če hočeš, tudi jaz sem bil za marsikaj čisto osebnega prikrajšan. Ti si jih spoznal tu, v tej dolini. Jaz jih poznam že od tam...

Besedo 'tam' je izgovoril tako, kot bi gledal za gore in kot bi se mu bila roka spustila s krili ptice na daljno reko. Ko je šestintridesetega odhajal v mesto, bilo je nekaj dni po tem, ko mu je stari spodaj povedal, da s Tono ne bo nič, se je koj nato znašel med ljudmi, ki prav tako niso vedeli, ne kod ne kam, pa so se odpravili po kanalih čez mejo in v Španijo. In potem ni videl teh krajev in ne Tone dolgo vrsto let. Domotožja sicer ni poznal, saj mu je bil dom kjerkoli. Matere se sploh ni spominjal. Umrla je, reva, pri nekem kmetu v Stari Oselici. Kdo je bil njegov oče, zagvisno nikdar ni vedel. Govorilo se je marsikaj, kar ga je zlasti, ko je bil otrok, bolelo, ker so se dninarji muzali in pomenljivo nasmihali, kadar so ga srečavali tam v tistih prvih letih. On nikdar nikogar ni vprašal. Svoje stvari je hranil zase. Tudi s Tono nista dosti govorila. Toda čutil je, da mu je naklonjena; po čisto drobnih, majhnih stvareh je to čutil: če mu je rezala kruh, ko ga je gledala, kadar je kosil, držal plug in hodil po razorih, ko sta sedla na ozaro k malici med plavice in marjetice, ko sta poslušala murne in nič nista rekla. Saj sta tako že vse vedela, kar bi si lahko povedala, pa si raje nista, ker bi potem murni ne peli več tako mikavno in plavice ne bi bile več tako sinjeoke kot zdaj. Vse je kot ena sama velika sanja in skrivnost za njiju, za hišo in solesko.

— Veš, tudi meni je včasih dosti tega diredajaja, ali treba je končati, kar smo začeli! Ne misli, da jaz nimam svojih želja kot vsak drug, toda moj dragi, zdaj ni časa zanje. Če bomo prinesli glave iz te krvave kaše, potem se bomo še kdaj šli naše male želje, zdaj pa jih moramo pokopati tri klaftre globoko. Ne da bi se zavedal, je, medtem ko je tako govoril, gledal proti pogradu na Tonino ležišče.

In onadva, ki sta ga poslušala, sta se nenadoma zavedla, da vsi mislijo eno in isto: na žensko, ki spi na pogradu. In z njimi še nikdar ni bilo nobenega krila!

— *Le kako je mogla zaiti sem, v ta pasji kraj, sta mislila, on, Španec, pa ju je prekinil:*

— Fantje, zdaj bo čas, da se uredimo. Če bo pokalo, bo zdaj! Tona podzavestno dvigne glavo, da se ji pšenični lasje razlijejo čez pleča kot snop, vstaja in za njo vstajajo drugi, sedajo okrog ognjišča, zaspano strme v ognjene zublje in vprašujoče brez besed govore:

— *Ko bi bilo kaj za pod zob!*

Tona razume to govorjenje, si v naglici popravi obleko, stopi k ognjišču in obrnjena k Iztoku reče:

— Žgancev vam skuham! Da se ne boste držali kot kisle kumare.

Iztok pa si misli:

— *Vraga, lepa si, ne razumem, zakaj si prišla med nas. Tvoj stari nas ne mara in jabolka ne padejo daleč od dreves.*

Kot bi ga razumela, zakaj jo tako gleda, dostavi:

— Zame tisto o jabolkih ne drži, ker so vsa v rebri in se kotalila v grapo.

— *Zdaj nas bo zamotila z žganci. Švaba pa bo prišel k zajtrku.*

— Kdo je pravzaprav odločal, da je lahko prišla k nam?

— Kdo?

Vsi se zagledajo v Španca in nerodno jim je.

— Sama je odločila.

— Sama, pristavi ona.

— Pa stari ve, kam je šla?

— Vsak odloča sam. Vsakdo nosi svojo torbo in vsak zase najbolje ve, kaj ima v nahrbtniku. V mojem je vse v redu.

— Moke mi daj ajdove, ki sem jo prinesla s seboj, da boš lahko enkrat jedel ajdove žgance, če že nisi pozabil nanje . . . Stari nič ne ve. Raje pa bi me s sekiro, ko da bi šla sem gor. To sem povedala njemu, reče Iztoku, ki je sedaj tudi tvoj in ne samo moj gospodar.

— Res je. Dovolil sem.

— Kaj stojiš, daj sem tisti nahrbtnik.

Tona gre k ognjišču. Sname kotlič z letve in ga napolni tam zunaj s snegom. Vsi se zastrme vanjo, ko vsipava moko v lonec. Medtem ko so oni strmeli v Tonino početje in zamaknjeni gledali v spretno lahkotnost in ubranost njenih rok, poslušali cvrčanje zabele na ognjišču, je Iztok stopil k vratom, se urno sklonil k tlom, pograbil zbrojevko, ogrnil pelerino in mahoma izginil. Nekaj ga goni iz te jame, kamor je sedaj zašla še ženska in kjer bo prav zaradi ženske vse narobe.

— *Zlodja, saj ima tudi stari pamet. Če bi imel slamo v glavi, mora vedeti, kje je njegov hlapec, saj vendar pozna grunt in ve, kje na njegovem svetu se lahko naredi zemljanka. Prav tako ve, da partizani v tej zimi ne jezdijo naokrog svetemu Juriju nalik. Ve, da tiščimo kljune v njegovo prst, ki jo Božo pozna prav tako dobro kot on. V njem še kar naprej donijo Graparjeve besede; stal je sredi izbe, visok in tršat in jim govoril kot prerok:*

— *Govorite o svobodi. Potem krčite zemljo, kot sem jo krčil jaz! Tu v grapi je bila nekoč koliba, danes je kmetija, da je ni daleč naokrog. In vse to sem izkrčil jaz: to je moja svoboda. Tisto, kar govorite vi, so prazne marnje. Švabi bodo šli, kot so prišli. Če bi vas ne bilo, ki vam delo smrdi, bi lahko še tisoč let živel tu in noben Švaba se ne bi zmenil zame. Jaz sem flinto vrgel v Drino in jo za vse večne čase poslal hudičevi materi. Vi pa strašite tu s temi kozeljami*

in mislite, da boste priklicali kralja Matjaža iz pasjih lukenj, v katere vtikujete svoje nosove. Vsak naj vtikuje kljun v svoje. (Tono, hlapca Anžona in deklo je bil takrat spodil spat.) Zame ste navadni plašurji. Zapomni si, Božo, kaj sem ti povedal. Ko bi ti bilo do dela in svobode, bi bil ostal tu pri meni v grapi, ti pa si šel in me pustil na cedilu...'

Hodi Iztok v breg in vse dobro sliši, kako je bilo izrečeno in s seboj nosi zbrojevko. Iz starega Matije je govorila sveta ihta. Stari je vedel, da se lahko znese nad nami, ker je bil Božo nekoč njegov hlapec. In hlapci so ponižni.

— *Glavo bi mu bil moral razčesniti na dvoje. Samo nase misli. Kaj pa dolina? Saj je že napol prazna!*

— *Zaradi Švabov bi bil tu lahko še tisoč let...? — Jaz nisem mogel biti niti tri mesece, pa so me hudiči lovili, zato ker sem imel rad nageljne ob nedeljah. Če bo stari volk v grapi pobesnel zaradi hčere, bo hudič. Ko bo videl, da punce ni, ko bodo krave mukale pri polnih vimenih, bo odločil. Spet bodo zalajali psi na Pasjem brdu, le da bodo namesto zajcev lovili nas.*

Ko je Iztok dosegel polico, pogrnil podse pelerino in se udobno zleknil na tla, je spodaj zagledal, kako štrli iz meglene jezera Poldetova glava. Kmalu se je k tej pridružila še ena in tako sta stala tam nekaj časa, si nekaj dopovedovala, potem pa je Polde izginil v meglenem somraku in zdaj stoji tam Igor, ki gleda podse v grapo in v breg na drugi strani.

— *Soteska je pravzaprav kraj, kjer si bregovi podajajo roke; oni breg je prav tako naš breg kot ta. In kateri breg ni naš, človeški breg? Ali sploh je kje meja, ali je ni?*

Čudno se mu je zdelo, da dosihmal ni nikdar pomislil na to. Toda zdaj ne sme tako misliti. Zdaj je tu zato, da meje šele izbojuje, pravzaprav zato, ker je oni breg tam nevarna meja njegovega bivanja in voda med obema nekakšna — demarkacijska črta njegove svobode in svobode onih spodaj.

Breg na nasprotni strani je bil prisojen. Ponekod med smrekami že ni bilo več snega in črne krpe so se belile med snegom kot žalost, kot smrt, kot...

— *Polde odhaja v bivak. Jedel bo žgance. Tudi jaz bi jih. Zakaj oni tam doli snema puško, kam meri?*

Mrzlo in rezko je odjeknil strel v zimskem jutru. Ptice so zaplahutale v vejevju. Odmev — kakor da se je najprej pojavljal po temačno megljenih kotanjah in planil v zemljanko, šinil med pobočji soteske tja dol, kjer se svet razširja: do plotov, svisli, k hlevom, kjer se je zdrznila živina, vse do Graparjeve gorenje hiše. Grapar je pravkar vstajal, ko je v sobo vsa zasopla planila dekla Franca, objokana in prepadena.

— *Tone ni, je zakričala. Z njim je odšla. Tudi Anžeta ni nikjer.*

Počilo je drugič... Kakor da bi nekdo prestrelil njuno vest, sta obstala na mestu.

— *Če jo ubijejo, sem zaman krčil in požigal štirideset let tod naokrog. Tudi Božu bi jo dal, samo prideta naj, da bodo resnične sanje, ki sem jih sanjal nocojšnjo noč.*

Toda zdaj so bile sanje tuje in daljne...

Iztok:

— *Še enkrat je ustrelil. Zdaj je izginil. Prekleta megla! Ne vidim, kaj se dogaja. Na drugi strani mora biti tisto, kar čakam in zaslišal je, da so sikale krogle proti bivaku.*

— *Komaj sem se odločil, že sem ga polomil.*

Odpne petelina in vžge v smeri, od koder frfotajo ptice. Zdaj vse zavisi samo od njega; če bodo prišli k zemljanki, bo prepozno.

— *V megli se tudi stari ni znašel. Ne ve točno, kje smo. Nihče drug jih ni pripeljal tu gor! Za njegove smreke gre!*

Iztok je še vžgal. Z druge strani so se spet oglasili rafali. Nihče ga še ni opazil. Pripravil si je bombe.

— *V grapo jih zmečem, da bo po njih, če so tam. Ni zlodej, da bodo naši spoznali domače grmenje.*

Strašna detonacija spreleti ozračje. Iz nasprotne strani sliši tuje govorjenje. Nekdo se plazi navzgor proti njemu.

— Stoj! Ne streljaj! Španec je prebil pot do njega.

— Nažigaj. Iztok, branila jih bova, da se prebijejo. Streljajo na naša vrata.

— Spet so zletele bombe proti grapi. Nikogar še ni ven. Nekaj se je zataknilo. Spet so bombe eksplodirale blizu vhoda. Nekdo je zakričal v bolečini.

— *Ne bi smel, misli Španec. Tako je potrdil, kje smo.*

Zasikal je, kot so imeli navado ponoči:

— Sk-sk-sk!

— Sk-sk-sk, je odgovorilo pod njim. Bil je Igor.

Šarec na drugi strani se je vse pogosteje oglašal v dolgih rafalih. Krogle so sikale skozi gozd in se zabadale v rebro nad zatočiščem in pod njim. Iztok se je za spoznanje pomaknil navzdol in spet vžgal. Spet so počile v grapi bombe. Zdaj je Španec metal tja doli v grapo železna jajca. In ko se je razpočila peta bomba, je zakričal:

— Tona! Tona! Ven, takoj ven!

Nekdo se je zapodil naravnost v potok in v mrtvem kotu izginil pod njima. Spet je pokalo spodaj v grapi, toda čofotanje v potoku ni prenehalo.

— *Gotovo je stekla proti domu. Neumna ženska pamet! Nagonsko je tekla domov k materi. Vsi, ki imajo svoje in dom, hočejo domov. Kam naj grem jaz?*

Iztok je zamenjal šaržer in Igor mu sedaj pomaga streči z novim strelivom. Streljanje pa je vse gostejše in vse bolj se približuje samemu vhodu v bivač.

— Kaj je s Tono?

— K ognjišču se je stisnila.

— Kdo je še spodaj?

— Tu smo trije, po potoku sta jo ubrala dva. Kje je Polde?

— Ščitita me, jaz moram nazaj.

Božo se je zadenjski splazil po rebri navzdol. Z nasprotne strani so spet začeli nažigati, da je suho litsje odletavalo z dreves. Iz lukenj, ki so jih navrtale kroglice, je zadišalo po sveži črnici. Že je na spodnji polici pred vhodom v zemljanko, ko znova zasikajo kroglice iz šarcev.

— Takoj ven! Ščitim vas!

— Njegova hitrostrelka je odgovorila šarcem, zgoraj pa je s temnejšim in počasnejšim pokanjem spregovoril Iztokov mitraljez. Spet je nekdo planil iz luknje. Božo je menil:

— *Dabo je, samo on ima tako dolge noge; velik je, da bi lahko zvezde klatil, zato zmeraj dolgo premišlja.*

Dabo se požene proti potoku in v kotanjo, toda zdaj se oglašajo še en mitraljez. Potem je zavladala nad sotesko tišina. Nobena ptica ni več zaplahutala.

Po snegu se je vlekla tanka sled krvi.

— *Nekdo je ranjen.*

Zasikal je:

— Sk-sk-sk!

Nihče mu ni odgovoril. Splazil se je naprej. Skoraj čisto ob vodi je kot ubita srna ležala Tona. Sneg okrog nje je bil močno okrvavljen. Planil je k nji. Hropla je. Zdaj odpira veke:

— *Pozdravljen, ženin moj. Pozdravljen!* in glava ji je omahnila vstran, žitno klasje se je zgrnilo prek njegove roke. Nekaj bi rada povedala:

— Anžon... je izdabila in potem ni bilo več besede iz njenih ust.

Pod seboj je zaslišal tuje govorjenje. V naglici se splazi nazaj in se še enkrat poslovi od razdejjane zemljanke; tam ni bilo nikogar več:

— *Preveč si mislil na druge in premalo nanjo. Sram me je bilo, da ne bi drugi mislili, da sem tu zaradi nje. Res, zaradi nje smo čakali tu. Da bi odšla z nami! In zdaj gremo spet lahko naprej.*

Iztok je medtem spremenil položaj in se pomaknil nazaj na zgornjo polico. Zasliši, da se nekdo vrača. Vedel je, da je to Španec, zato se ni oglasil. Spodaj so eksplodirale bombe. Psi so se lajaje zaleteli v zemljanko in hitro vrnili. Iz megle se je pokazal nemški komandant in ukazal, naj ustavijo ogenj. Nekdo mu nekaj dopoveduje: komandant maha z roko v smeri proti Graparjevi kmetiji.

— *Der Knecht soll hierher kommen!* Pridite in odpeljite to žensko tja dol. Mi smo končali.

Anže prihuljeno stopa iz grape na polico in tam zagleda Tono, negibno in še lepšo kot prej, ko je bila zemljanka. Dvigne roke v zrak, se zavrti, da je zaplesala grapa s smrekami vred pred očmi, začne se smejati, njegov smeh pa se izpreminja v krohot.

Nemec ga gleda nekaj časa in da znamenje za odhod.

— *Teufel, dieser Mensch is verrückt geworden...*

Zgoraj po grebenu hodijo s sklonjeno glavo. Iztok, Španec in Igor.

— Kje je javka?

— *Pri Mrzlikarjevih svisljih.*

Tudi oni spodaj so odhajali po grapi navzdol. Anžetov krohot je odmeval po soteski, potem pa je bilo spet vse tiho kot prej.